

TÅNGLAKEN
reproduceras ofta
som fiskedrag.

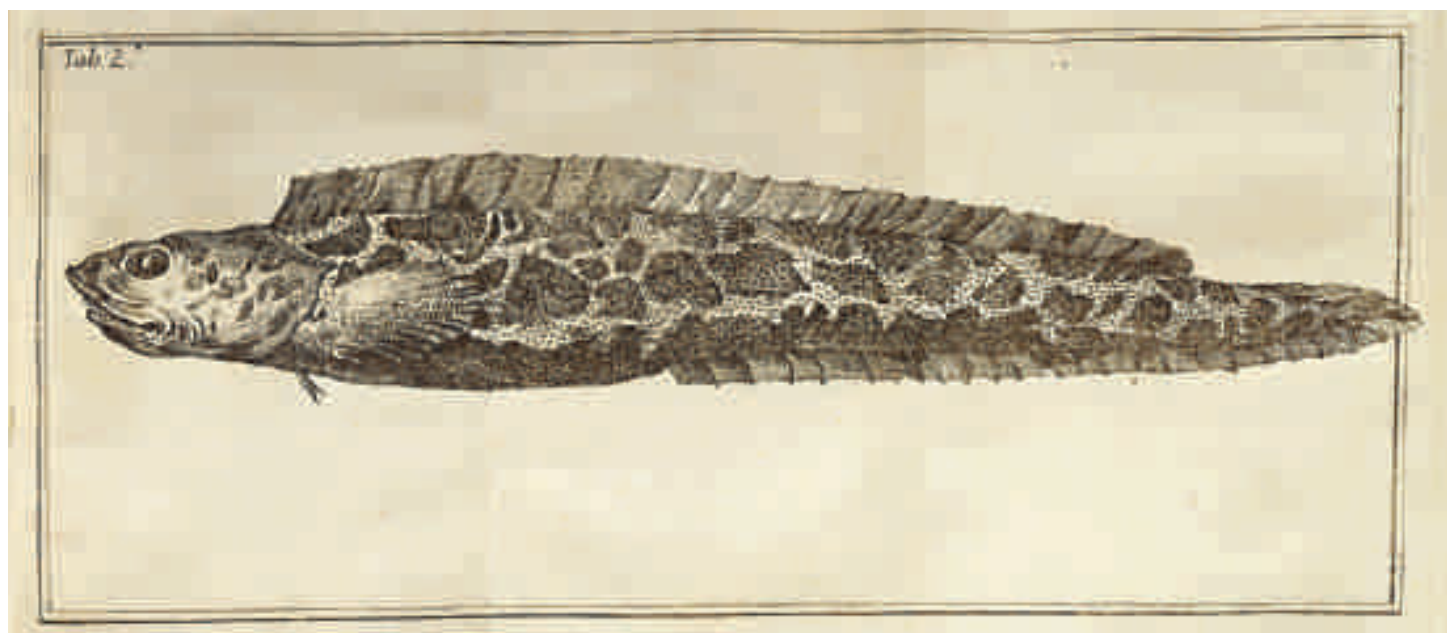
Vetenskapsakademiens fotfolk

Thomas Kaiserfeld

Den ser inte mycket ut för världen, Nils Gisslers tånglake (*Zoarces viviparus*) när den för första gången avbildas som en svensk art på utvecklingsplansch i *Vetenskapsakademiens handlingar* 1748. Akademiens gravör hade skapat bilden utifrån den spritinlagda tånglake som Gissler skickat in tillsammans med en beskrivande text. Avbildad i full skala har fiskens avlånga kropp fallit lite utanför utvecklingsplanschens ram. Men det verkar inte ha gjort så mycket.

Egentligen handlade det inte om något sensationellt fynd. Den lilla tånglaken fanns i hela Bottenhavet och kallades så överallt längs kusterna. Märkligt nog tycktes det som om ”storm och elakt väder [var] för handen” så fort den visade sig. Men så mycket mer var inte att rapportera. Gissler konstaterade lakoniskt: ”Hela fisken är glatt och slipprig, med små täta, nedtrykte, runda och grå puncter.” Den var knappast intressant ur något hushållsperspektiv: ”Ingen vil äta honom, utan alla hafva som en styggelse för den samma och kasta honom straxt utur sin fiskredskap.” Gissler sällade den till släktet Blennius – knappast någon kontroversiell slutsats eftersom andra tidigare gjort samma bedömning. Samtidigt fanns det de som menade att tånglaken snarare tillhörde ett släkte inom torskfamiljen. Saken var ännu inte helt utredd.

Frågan var bara vad Gisslers möda var värd. När hans beskrivning första gången diskuterades vid ett akademimöte beslöts att den skulle remitteras till Carl Linnæus och hans vän Abraham Bäck. Följden blev att de publicerade var sin kommentar i direkt anslutning till artikeln. Linné menade att tånglaken redan var känd bland de fiskkunniga. Bäck fyllde i att han både sett och beskrivit tånglaken sju år tidigare då ett exemplar hade fångats i

TÅNGLAKE återgiven i *Vetenskapsakademiens handlingar* 1748.

hans hemort Söderhamn. Förtjänsten ansåg de låg i att den noggranna och korrekta beskrivningen gjordes allmänt bekant genom publicering av text och illustration i *Vetenskapsakademiens handlingar* samt argumenten för att placera tånglaken inom släktet Blennius.

Trots de lite surmulna anmärkningarna valdes Gissler in som akademiledamot i april 1748, bara kort efter att observationerna av tånglaken publicerats. Förslaget till inval hade grundats på ytterligare text som Gissler skickat in för publicering i *Vetenskapsakademiens handlingar*, en artikel om det ekonomiskt så viktiga strömmingsfisket i Norrbotten som inkom redan samma midsommar. Det måste redan nu ha framgått att Vetenskapsakademien i den 33-årige Gissler hittat en av sina mest hängivna supportrar. Bara en enda av 35 ledamöter röstade emot.

Gissler hade rapporterat sina observationer av tånglaken och strömmingsfisket från Härnösand, dit han anlät några år tidigare för en anställning som lektor i logik, fysik och medicin vid stadens gymnasium. Utbildad var han i Uppsala där han först slagit in på den teologiska vägen, något som han dock snart gett upp för att i stället satsa på medicinen. Han disputerade för doktorsgraden 1744 då han redan utnämnts till lektor i Härnösand.

I Härnösand vidtog en febril verksamhet. Gissler anlade en botanisk trädgård och började samla på naturalier. Det visade sig finnas mycket att spara, så samlingen växte snart till ansenlig storlek. Sin första artikel i

Vetenskapsakademiens handlingar fick han in 1747: ett stycke om den sedan länge mycket omdebatterade frågan om den observerade vattenminskningen i Östersjön och dess orsaker.

Framgången måste ha gett mersmak, för under de följande åren inkom Gisslers rön i en strid ström. Det handlade om allt från en beskrivning av hur man gör långfil till en rapport om en jordbävning i Härnösand i mars 1748. Av större ekonomiskt intresse var hans långa och uttömmande artikelserie om laxfisket under 1751, som också spillde över in i 1752. Under hela tiden fortsatte gymnasieundervisningen. I kraft av sin medicinograd drev han också patientmottagning, där han ska ha varit särskilt ömsint och till och med framställt mediciner på egen bekostnad. Framgångarna i praktiken bekräftades 1762 då Gissler utnämndes till provinsialläkare. Han var inte heller främmande för att prova nymodigheter som elektroterapi. Han ska ha "elektriserat" patienter på daglig basis och dessutom lyckats bota blindhet genom att applicera "electrisk blåst" på ögat.

För Vetenskapsakademien blev han snart långt nyttigare än som bara artikelförfattare. Efter att Akademiens almanacksmonopol hade rots i land 1749 skrev Gissler till ständige sekreteraren Wargentin, en person han var "ytterst intim" med sedan barnsben, och meddelade att han lyckats bli av med 600 almanackor på en gång och att resten nog också skulle gå åt. Senare verkar det dock ha gått trögare och efter Gisslers död efterskänkte Akademien en skuld på 142 daler, 16 skilling kopparmynt för almanackor lämnade till en fattig bokbindare som sedan gjort bankrutt.

Tydligt är ändå att Gissler inte bara kommunicerade rön och observationer till Vetenskapsakademien i Stockholm utan också genom kolportage och distribution av almanackorna såg till att Vetenskapsakademiens tryckta klokskap kom människor i provinserna till del. I almanackorna publicerades ju inte bara kalendariska uppgifter som solens upp- och nedgång, månens faser, väderförutsägelser och lämpliga dagar att ta sig an olika lantbrukssysslor. Här fanns också längre artiklar om allehanda nyttigheter. På så sätt deltog Gissler i ett slags kunskaps-cirkulation i ordets rätta bemärkelse, en överföring som inte bara gick i en riktning, från ett nordligt biskopssäte till huvudstaden, utan i gengäld också gav sanktionerade trycksaker fulla med information.

Gissler var dessutom behjälplig med astronomiska observationer. De första gjordes under 1751 då han hjälpt till med observationer för att bestämma månparallaxen, framför allt som ett stöd för Nils Schenmark, astronom från Lunds universitet, som tagit sig ända upp till Härnösand för att göra de observationer som behövdes. Två år senare observerade Gissler själv Merkuriuspassagen innan det var dags för den stora finalen, den första Venuspassagen 1761 och den andra 1769, då ett stort antal observationer gjordes på olika platser. Han ingick alltså i det nätverk av astronomiska

observatörer som Vetenskapsakademien mobiliserade vid dessa tillfällen. Wargentin såg dessutom till att Gissler var en av alla dem som fick låna objektiv, tuber och mikrometrar samt tillförlitliga klockor så att observationerna blev tillräckligt pålitliga. Ofta handlade det om instrument som fick behållas och återigen ser vi hur Gissler passar in i en kunskaps-cirkulation som inte bara inbegrep trycksaker utan också instrument som förbättrade möjligheterna till exaktare observationer.

Visst hände det också att Gissler råkade ut för bakslag. Som när han 1768 rapporterade om att en fluga regenererat både ben och vingar. Den gången blev hans rön refuserade av Akademien utan vidare mankemang. Gissler var inte alltid helt omdömesgill, ens enligt samtidens synsätt. Exempelvis menade han att havsdimman var urämnet för både åska och norrsken. Det var flera som reagerade på de många underligheterna och paradoxerna i Gisslers utläggningar om än det ena, än det andra.

Hans bidrag till Akademiens *Handlingar* fortsatte dock att flyta in. Bredden var överväldigande. Med samma frenesi behandlades labbarnas matvanor, bävrarnas levnadssätt och en salva mot rensjukan, bestående av vinsten och salpeter. En lektorskollega i Härnösand, Magnus Stridsberg, hade uppfunnit en tröskvagn i mitten av 1750-talet som enligt Vetenskapsakademien var särskilt effektiv och det var något som Gissler också tog upp till behandling i en artikel.

Trots hans intellektuella spännvidd var det ett område som intresserade Gissler alldeles särskilt: vädret. Han förde meteorologiska dagböcker som, i alla fall ibland, skickades in till Vetenskapsakademien. Men jämfört med allt annat han publicerade ledde hans väderobservationer inte till lika mycket, även om han var sysselsatt med en större meteorologisk handbok mot slutet av sitt liv. Insatserna här tycks dock ha fördunklats av en alltför okritisk hållning till vissa infall, som en uppsättning säkra regler för väderprognoser.

Men detta kan inte stå i vägen för en tydlig slutsats: att Vetenskapsakademiens framgångar under 1700-talet och långt in på 1800-talet byggde på insatser från de många relativt okända, men brett naturintresserade ledamöter som, likt Gissler, bistod med råd och dåd i Akademiens olika projekt, lika mycket som de var sysselsatta med egna initiativ till verksamhetens fromma. Utan alla dessa lektorer och präster, läkare och officerare som fungerade som noder i ett nationellt och internationellt system för kunskaps-cirkulation där Vetenskapsakademien var själva hjärtepumpen, skulle Akademien aldrig ha haft någon verksamhet över huvud taget. Gisslers insatser visar också att kunskaps-cirkulationen inte var något abstrakt, utan materialiserades högst konkret i bland annat almanackor, astronomiska instrument och en spritinlagd tånglake.

Det är lätt att glömma bort den överväldigande majoriteten ledamöter

som aldrig fått sitt porträtt målat och upphängt i Vetenskapsakademiens salar, aldrig fått en medalj slagen över sig, en medaljong gjuten eller en staty rest. Ingen av dessa otaliga doldisar har någonsin varit i närheten av att utnännas till ständigt sekreterare eller preses. På sin höjd har de förärats ett minnestal efter sin död. Vid Nils Gisslers åminnelsetal ska till och med talaren ha fått något vått i ögat. Men alla dessa okända ledamöter har också bidragit till Vetenskapsakademiens historia. Ja, man kan med fog hävda att de har varit Akademiens fotfolk.

I Gisslers fall är det uppenbart att hans fältvetenskapliga, astronomiska och meteorologiska insatser var av stor betydelse för Vetenskapsakademiens ställning under 1700-talet. Inte mindre än 28 olika artiklar hann han publicera i Akademiens *Handlingar* innan han avled 1771. Och till detta kom alla andra insatser med almanacksförsäljning och observationer av olika astronomiska och meteorologiska fenomen. I det sammanhanget kan en plansch av en tånglake faktiskt sägas representera något mycket mer än bara en oätlig liten fisk.

★

Det finns inte mycket skrivet om Gissler. Förutom åminnelsetalet i Vetenskapsakademien den 6 juni 1772 av Anders Schönberg och biografier i uppslagsböcker som *Svenskt biografiskt lexikon*, vol. 17 (Stockholm, 1967–69) är uppgifterna här hämtade ur Sten Lindroths *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia* (Stockholm, 1967). Det Lindroth berättar om Gissler är utspritt, så namnregistret är oundgängligt för den som vill leta upp informationen. Artikeln om tånglaken finns i Nils Gissler, ”Beskrifning på tånglaken”, *Vetenskapsakademiens handlingar*, 1748, 37. En förteckning av alla Gisslers artiklar i *Handlingar* finns i A. D. Ståhl, *Register öfver Kongl. Vetenskaps-Akademiens Handlingar ifrån deras början år 1739 till och med år 1825* (Stockholm, 1831), 83–84. Andra obemärkta akademiledamöter som varit föremål för biografier är Daniel Næzén i Henrik Sandblads *Världens nordligaste läkare: Medicinalväsendets första insteg i Nordskandinavien 1750–1810* (Stockholm, 1979), Pehr Högström i Gunnar Wikmarks *Pehr Högström: En storman i Norrlands kulturliv* (Stockholm, 1979) och Clas Bjerkander i Kerstin Ekmans *Då var allt levande och lustigt: Om Clas Bjerkander – Linnélärjunge, präst och naturforskare i Västergötland* (Stockholm, 2015).